

STUDIE

Historicko-geografické aspekty populačního vývoje města Strakonice

Štěpán Klučka – Aleš Nováček

Key words: Strakonice, South Bohemia, population development, analysis, settlement system

Regarding the formation of the current form of the settlement system, a key period could be considered the industrial stage of societal development, in South Bohemia specifically from the second half of the 19th century to the end of the 20th century. The South Bohemian region during this period showed rather a growing peripheral tendency within our country. This is demonstrated, inter alia, by the fact that the portion of the region's population, when compared to the total population of the country during this period, decreased almost to one half (from 11 % to 6 %!). It is important to note that this decrease was not dominantly caused by the post-war expulsion of the German ethnicity. Nevertheless, there are several locations in South Bohemia which differ from this tendency. One example of such a dynamically developing location is the town of Strakonice.

The authors of the article focus on an analysis of the population development of the town of Strakonice and on finding factors and important events that influenced it. The development of the town is observed in the broader historical context of economic and population changes. It is also compared with the development of eleven other selected towns of the region. The article's conclusions seek to summarize the obtained results in the form of answers to the question of which developmental trends of Strakonice could be assessed as specific, and which, in contrast, correspond to the general settlement development of the region by their nature? Emphasis is also placed on explaining the most important causes, whether economic or political, that significantly affected the urban and population development of Strakonice.

Území dnešního Jihočeského kraje lze považovat za region s převážně monocentrickým sídelním systémem s dominantním postavením krajského města, které v něm zaujímá relativně středovou polohu.¹ Z hlediska formování současné podoby sídelního

¹ Jako monocentrický sídelní systém kraje bychom v kontextu České republiky mohli označit takový, kde největší (zpravidla krajské) město dosahuje minimálně dvojnásobku počtu obyvatel druhého populačně nejsilnějšího sídla. V případě Jihočeského kraje je tento poměr téměř trojnásobný:

systému můžeme za klíčové období označit industriální fázi vývoje společnosti, kterou lze v jižních Čechách datovat přibližně od poloviny 19. do konce 20. století. Po celou tuto dobu vykazoval tento region v rámci našeho státu spíše trend prohlubujícího se periferního postavení.² Dokládá to i skutečnost, že podíl kraje na celkovém počtu obyvatel státu se za tuto dobu snížil na téměř polovinu (z 11 % na 6 %!), aniž by šlo jen o důsledek poválečného vysídlení německého etnika. Přesto lze na území jižních Čech nalézt některá sídla, jejichž populační vývoj z tohoto trendu vybočoval.

Příkladem takového dynamicky se rozvíjejícího sídla jsou i Strakonice.³ Strategická poloha na soutoku Volyňky a zlatonosné Otavy dala v raném středověku vzniknout hradu, s jehož historií je silně spjat i samotný rozvoj města. Původní čtyři osady v podhradí se postupně spojily v jeden celek a staly se významným regionálním centrem a poddanským městem na obchodní cestě z Pasova do Prahy. Postavení města⁴ zvyšoval fakt, že jeho hrad sloužil od 15. do konce 17. století jako hlavní sídlo řádu johanitů v českých zemích. Podobně jako u většiny měst se na vývoji negativně podepsalo období husitských válek a třicetileté války. Stěžejní etapa formování moderního sídelního systému začíná s nástupem průmyslové revoluce a industrializace v 19. století. A právě zde je nutné hledat i hlavní příčiny nynějšího postavení a populačního významu Strakonice. K impulzům hospodářského a populačního rozvoje města tehdy patřil vznik textilního podniku Fezko (1812) nebo z dlouhodobého hlediska například zavedení železnice na spojnici mezi Plzní a Českými Budějovicemi (1868). Opravdový vzestup města byl ovšem spojen převážně až se socialistickou industrializací v 50.–70. letech 20. století, obdobím, které výrazně hierarchizovalo sídelní systém kraje ve prospěch několika okresních měst. Strakonice se tímto proměnily v jedno z nejvýznamnějších průmyslových center kraje, po Českých Budějovicích, Táboře a Písku čtvrté největší.

Sledováním historickogeografických aspektů populačního vývoje města Strakonice si studie klade za cíl podkrýt kořeny současného postavení města v sídelním systému. Za tímto účelem se zaměřuje zejména na zmíněné industriální období, přičemž ve svých zjištěních vychází ze závěrů statistické analýzy populačního vývoje. Vysvětlení možných faktorů a příčin, které jej ve Strakonicech v minulosti ovlivnily, ovšem není jediným cílem. Článek se snaží v populačním vývoji města rozlišit jak obecné trendy,

1. České Budějovice 93 253 a 2. Tábor 34 858 obyvatel. *Počet obyvatel v obcích Jihočeského kraje k 31. 12. 2013*. ČSÚ (online). Dostupný na http://www.czso.cz/x/redakce.nsf/i/pocet_obyvatel_v_obcich_jihoceskeho_kraje (webové stránky Českého statistického úřadu), dle stavu ze dne 30. 7. 2014.

² Otázkami historického vývoje polarizace systému osídlení u nás se věnoval např. Nováček, Aleš: *Dlouhodobé vývojové trendy polarizace prostoru v Česku v zrcadle populačního vývoje*. *Historická geografie*, 33, 2005, s. 367–396.

³ Článek vychází z výsledků výzkumu provedeného v rámci realizace bakalářské práce jednoho z autorů – Klučka, Štěpán: *Historickogeografické aspekty populačního vývoje města Strakonice*. Bakalářská práce, České Budějovice 2013.

⁴ Městskými právy sídlo prokazatelně disponovalo od roku 1367.

tak specifika, proto jej v jednotlivých historických etapách srovnává s populačním vývojem kraje jako celku a několika vybranými sídly.

Motivací ke vzniku této studie byla zároveň snaha zodpovědět na otázku, do jaké míry se v případě Strakonic projeví, respektive potvrdí některé následující obecné předpoklady a hypotézy:

- I. Z vývoje sídelního systému v industriálním období v Česku⁵ lze soudit, že nejdynamičtější populační růst se bude v důsledku přistěhovalectví týkat měst, která byla největší už na počátku sledovaného statistického období, v našem případě k roku 1850.
- II. Vzhledem k opožděné industrializaci jižních Čech bude fáze nejdynamičtějšího růstu Strakonic a vybraných měst spadat do doby socialistické industrializace 50. až 70. let 20. století.
- III. Další významné etapy populačního vzestupu Strakonic proběhnou v době po zavedení první železnice a ve 30. letech 20. století, kdy došlo k založení strojírenského podniku ČZ.
- IV. Odsun německého obyvatelstva po roce 1945 přinese výrazný rozdíl v dynamice populačního vývoje měst na jihu a na severu regionu.
- V. Období socialistické industrializace v 50. a 70. letech 20. století nejvíce ovlivní nárůst obyvatelstva v tehdejších okresních městech.⁶ Ve Strakonických půjde z důvodu enormního rozvoje průmyslu také o rozsáhlé změny v celkové urbanistické struktuře města. V pohraničních městech jako jsou Prachatice, Český Krumlov a Sušice bude nárůst obyvatelstva kvůli přetrvávající strategicky nevýhodné poloze patrný spíše v pozdější fázi socialistické industrializace.
- VI. V 70. a 80. letech 20. století lze předpokládat kontinuální nárůst populace ve všech městech, a to jak díky pronatalitní politice státu a reprodukci silné poválečné generace, tak doznívající opožděné industrializaci jižních Čech.
- VII. Od konce 20. století bude docházet ke snižování počtu obyvatel ve velkých městech, jako jsou České Budějovice, Tábor, Písek a Strakonice, přičemž příčinu lze vidět v nástupu post-industriálních trendů vývoje – v suburbanizaci a poklesu porodnosti.⁷

Periodizace a metodika hodnocení populačního vývoje

Výzkum problematiky populačního vývoje za pomoci historickogeografické analýzy si zpravidla vyžaduje provedení několika nezbytných kroků. V první řadě jde o vhodné

⁵ Hampl, Martin – Gardavský, Václav – Kühnl, Karel: *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha 1987.

⁶ V sídlech tzv. velkých okresů z let 1960–2002.

⁷ Kubeš, Jan a kol.: *Urbánní geografie Českých Budějovic a českobudějovické aglomerace – I. a II. díl*. Banská Bystrica 2009.

rozfázování časové linie a výběr dalších měst pro jejich komparace s populačním vývojem Strakonice. V obecné rovině vychází studie z členění vývoje lidské společnosti na fázi předindustriální, industriální a post-industriální.⁸ Jak již bylo řečeno, obdobím, které nejvíce ovlivnilo současnou podobu sídelního systému, je období industriální. Jeho průběh můžeme vzhledem k určitému fázovému zpoždění vývoje jižních Čech za vyspělejšími oblastmi českých zemí ohraničit přibližně polovinou 19. století a koncem 20. století.⁹ Velkou výhodou pro sledování populačního vývoje v tomto období představuje skutečnost, že počínaje rokem 1850 (přesněji pak 1869) máme již pro české země k dispozici plně srovnatelná statistická data o počtech obyvatel v jednotlivých sídlech.¹⁰ Toto období bylo pro účely analýzy populačního vývoje města Strakonice a následnou komparaci s ostatními sídly zapotřebí dále rozdělit do několika kratších časových intervalů. Periodizace byla v tomto případě vázána na roky pravidelného sčítání obyvatelstva a zároveň se od sebe snaží oddělovat období vykazující určitý trend obecného socioekonomického a tím i populačního vývoje. Jako milníky analyzovaných intervalů tak byly stanoveny roky 1850, 1890, 1910, 1930, 1950, 1970, 1991 a 2011.

První etapa vymezená 1850–1890 představuje období kontinuálního rozvoje s absencí zásadních otřesů. Ačkoliv na území jižních Čech v této době probíhala tzv. „první industrializace“, prohlubovala se v rámci českých zemí diferenciací mezi vyspělejšími severem a zaostalejším jihem.¹¹ Industrializace jižních Čech z důvodu jejich periferního postavení, značné vzdálenosti od jádrových oblastí (z nejbližších lze uvést Prahu, Plzeň, Brno a jeho okolí a Vídeň s přílehlou částí Dolního Rakouska), absence významnějších ložisek nerostných surovin a převahy tradičního venkova probíhala pomaleji a méně intenzivně než v severní polovině českých zemí. Budování železničních tratí mělo ovšem i tady zásadní dopad na postavení a růst některých sídel, ale též na odchod velké části zvláště venkovského obyvatelstva z území kraje.

Pro druhou etapu byl zvolen interval 1890–1910. Toto předválečné období je charakteristické dokončováním výstavby železniční sítě. Pokračují všechny vývojové tendence uvedené k předchozímu období, patrná je zřetelná integrace jihočeské oblasti ve prospěch centrálního postavení a růstu Českých Budějovic.

⁸ Tuto periodizaci jako první užili ve Spojených státech ekonom Rostow a sociolog Bell ve svých průkopnických dílech: Rostow, Walt W.: *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. Cambridge 1960; Bell, Daniel: *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York 1973. Na české prostředí ji etabloval Purš a nověji Hampl: Purš, Jaroslav: *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*. Praha 1973; Hampl, Martin: *Realita, společnost a geografická organizace. Hledání integrálního řádu*. Praha 1998.

⁹ Nováček, Aleš: *Jižní Čechy v zrcadle dějin a srovnání*. Geografické rozhledy, 21, 2012, s. 2–4.

¹⁰ V přehledné podobě publikováno v dílech: *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. Díl I/1 (ČSR)*. FSÚ, Praha 1978 a *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2001*. ČSÚ, Praha 2006, resp. na webových stránkách Českého statistického úřadu (online) – dostupné na: <http://www.czso.cz/>.

¹¹ Blíže Nováček, A.: *Dlouhodobé vývojové trendy*, s. 367–396.

Následující dvacetiletí 1910–1930 lze oproti těm minulým chápat jako dobu citelných ekonomických i politických turbulencí. K nim bychom mohli řadit jak samu první světovou válku, tak její bezprostřední důsledky v podobě hospodářské krize a vzniku samostatného Československého státu, v důsledku čehož se jižních Čechy posouvají do poměrně nevýhodné polohy hraničního regionu.

Pokud bylo předchozí období nazváno dobou citelných turbulencí, tak dvacetiletí mezi lety 1930–1950 můžeme nazvat přímo fází otřesů a přesunů.¹² Končí první republika, ekonomika prochází hlubokou krizí, silí etnické konflikty mezi německým a českým obyvatelstvem a celá Evropa se nakonec stává hlavním dějištěm druhé světové války. Odsun německého obyvatelstva¹³ a vznik bariéry v podobě železné opony výrazně proměnily tvář i jihočeského pohraničí.

V první fázi socialismu, kterou bychom mohli statisticky ohraničit 1950–1970, je již populační vývoj ovlivňován centrálním plánováním a masivní industrializací. Ta se zpočátku soustřeďovala především do stávajících jádrových oblastí státu s těžkým průmyslem a těžbou uhlí. Přesto i jižní Čechy se již v této době stávají svědky budování textilních, potravinářských a v menší míře i strojírenských podniků. Dochází rovněž ke kolektivizaci zemědělství a administrativnímu slučování obcí.

V druhé fázi socialistického období let 1970–1991 můžeme v rámci industrializace pozorovat převahu nivelizačních tendencí.¹⁴ Relativně periferní jižní Čechy díky této hospodářské politice získávají nové průmyslové kapacity zejména lehčího průmyslu soustředěné hlavně do okresních měst. Rychlá urbanizace má za následek masivní výstavbu panelových sídlišť. Období končí sametovou revolucí v roce 1989, nicméně jako statistický milník byl použit rok nejbližšího sčítání lidu 1991.

Poslední období zachycuje vývoj 1991–2011. Společnost i hospodářství se transformují a obnovují se přirozené mechanismy rozvoje. Jižní Čechy nebyly na rozdíl od krajů s těžkým průmyslem a těžbou kvůli modernější struktuře hospodářství tolik zasazeny nezaměstnaností, nové impulzy rozvoje navíc regionu přináší otevření přeshraniční spolupráce s Rakouskem a Německem či vzestup významu cestovního ruchu. Nástup post-industriálních tendencí vývoje se projevuje poklesem porodnosti a populační stagnací ve většině sídel, přičemž v některých velkých městech dochází k tzv. suburbanizaci.¹⁵ Urbanizaci lze z tohoto hlediska považovat za završenou, což vede jen k minimálním změnám počtu obyvatel ve městech.

¹² Tamtéž, s. 387 s.

¹³ Blíže Staněk, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*. Praha 1991.

¹⁴ Cílem této státní hospodářské politiky bylo vybudovat průmyslové kapacity v dosud periferních a málo industrializovaných oblastech státu (např. jižní Čechy, Vysočina, Jesenicko, Zlínsko a většina Slovenska), pozvednout tak jejich hospodářskou úroveň a zároveň zde posílit vliv komunistické strany.

¹⁵ Stěhování lidí na okraj města a do přilehlých venkovských lokalit. K této problematice více: *Suburbanizace a její sociální a ekonomické důsledky*. Ed. Sýkora, L. Praha 2002; pro případ Českých Budějovic Kubeš, J. a kol.: *Urbánní geografie*.

Za účelem sledování specifík populačního vývoje města Strakonice bylo zapotřebí zjištěné hodnoty komparovat nejen s obecnými trendy populačního vývoje kraje nebo celých českých zemí, ale též se zvoleným vzorkem několika konkrétních sídel regionu. Z tohoto důvodu bylo na základě stanovených kritérií vybráno následujících 11 měst: České Budějovice, Písek, Tábor, Prachatice, Český Krumlov, Jindřichův Hradec, Blatná, Volyně, Vodňany, Sušice a Horažďovice.¹⁶

Jádro samotné analýzy spočívalo v práci se statistickými daty, v komparaci a hodnocení populačního vývoje prostřednictvím výpočtu procentuálních přírůstků (úbytků) a jiných ukazatelů dynamiky vývoje včetně tzv. relativního indexu změny (RIZ).¹⁷

Milníky historického vývoje Strakonice v regionálním kontextu

Oblast Strakonicka se nachází v severozápadní části Jihočeského kraje a je charakteristická mírně zvlněnou krajinou. Podobně jako v celých jižních Čechách probíhal i zde proces osidlování poměrně pomalu. Příčinou toho byla značná odlehlost regionu od hustěji zalidněných úrodných jádrových oblastí, odkud sem lidé postupně pronikali (z Podunají, Polabí a okolí dnešní Prahy, později a výrazně méně z okolí dnešní Plzně), aby tu našli nesnadno prostupnou vegetaci a nepřítis kvalitní půdy.¹⁸ Roztroušená

¹⁶ Základními kritérii byla administrativní funkce (okresní města na území současného Jihočeského kraje), relativně malá vzdálenost sídla od Strakonice a populační velikost v roce 1850 (v této studii počáteční rok sledování populačního vývoje, hranice výběru stanovena na 4 000 obyvatel k tomuto roku). České Budějovice, Písek, Tábor, Prachatice, Český Krumlov a Jindřichův Hradec splňují všechna tato kritéria. Soubor měst byl dále rozšířen o Blatnou, Volyni, Vodňany, Sušice a Horažďovice kvůli jejich geografické blízkosti ke Strakonici (poslední dvě jmenované se nachází již v Plzeňském kraji). Tato města navíc s výjimkou Blatné a Volyně překročila k roku 1850 stanovenou hranici 4 000 obyvatel.

¹⁷ Relativní index změny (dále RIZ, viz tabulka 2 a graf 2) slouží jako ukazatel dynamiky růstu (poklesu) vzhledem k nadřazenému územnímu celku. Vybraná města a jejich součet vztahujeme k Jihočeskému kraji (průměrná hodnota = 1,00). Výpočet relativního indexu změny počtu obyvatel daného města v určitém období vzhledem k Jihočeskému kraji je tedy následující: $RIZ = (K_m : P_m) : (K_k : P_k)$. Vysvětlení: K_m = počet obyvatel města na konci intervalového období, P_m = počet obyvatel města na začátku intervalového období, K_k = počet obyvatel kraje na konci intervalového období, P_k = počet obyvatel kraje na začátku intervalového období.

Na tomto místě je však důležité upozornit na výjimku. Města Sušice a Horažďovice nespádají do Jihočeského kraje a nelze je tedy zahrnout do součtu populace měst Jihočeského kraje a z této hodnoty počítat RIZ. Rovněž nelze porovnávat absolutní údaje součtu měst zahrnující Sušice a Horažďovice s hodnotami pro Jihočeský kraj.

Podobným způsobem můžeme RIZ počtu obyvatel Jihočeského kraje vztáhnout k dynamice populačního vývoje českých zemí (Česka), a to následovně: $RIZ = (K_k : P_k) : (K_r : P_r)$

Vysvětlení: K_k = počet obyvatel kraje na konci intervalového období, P_k = počet obyvatel kraje na začátku intervalového období, K_r = počet obyvatel Česka na konci intervalového období, P_r = počet obyvatel Česka na začátku intervalového období.

¹⁸ Nováček, A.: *Jižní Čechy*, s. 2.

sídlíště se soustředila v okolí řek, na Strakonicku zejména podél Otavy¹⁹ a Volyňky. Na místě jejich soutoku byl mezi léty 1220–1235 založen Bavorem I. hrad. Tuto událost lze zároveň vnímat jako počátek urbanistického vývoje Strakonice.²⁰ Původní osídlení bylo rozptýlené do čtyř malých osad: Žabokrty, Strakonice, Bezděkov a Lom (ten později zanikl). V průběhu následujícího století se Strakonice staly díky své strategické poloze v místě přechodu významné obchodní stezky důležitým regionálním střediskem. Nejpozději do roku 1367 se stávají vrchnostenským městem v majetku šlechtického rodu Bavorů, který na začátku 15. století vystřídali johanité (později známí jako Řád maltézských rytířů). Rozkvět ve 14. století s sebou přinesl stabilizaci hospodářské a urbanistické struktury.²¹ V době husitských válek zůstalo město katolickou baštou a v důsledku válečných událostí utrpělo značné ztráty.

Na prahu novověku získává nová privilegia, mění se jeho tvář a významněji se prosazují hlavně cechy s oděvním zaměřením (koželuzi, punčocháři, později kloboučníci). V této době zde v podnikatelské sféře již působí i silná židovská komunita. Rozvoj města výrazně zpomalila třicetiletá válka, kdy došlo k hospodářskému úpadku a celé město bylo vydrancováno Mansfeldovým vojskem. Po válečných událostech zůstala ve městě pouze jedna třetina obyvatel.²² Přes částečnou obnovu hospodářství kopírovaly Strakonice osud typický pro většinu českých měst, kdy byl minimální růst počtu obyvatel pravidelně narušován epidemiemi.

Teprve 19. století přineslo výraznější oživení a s ním i populační vzestup. Postupnou strukturální přeměnu hospodářství i společnosti ve městě ovlivnilo sjednocení cechů a přechod na manufakturní výrobu fezů, které byly vyváženy hlavně na Balkán a do Turecka. První takový textilní podnik Fezko byl založen v roce 1812 židovským obchodníkem Wolfem Fürthem. Jiným důležitým mezníkem pak bylo zavedení železnice na trase z Českých Budějovic do Plzně roku 1868. Na přelomu století se na Strakonice železnici napojily okolní sídla jako Volary, Vimperk, Volyně a ze severu Blatná a Břežnice²³, čímž se město stává významným dopravním uzlem a posiluje pozici přirozeného spádového střediska.

¹⁹ Ta byla nejpozději od dob keltského osídlení v mladší době železné (450 př. n. l. – 0 n. l.) známa jako zlatonosná.

²⁰ První písemná zmínka o Strakonících se datuje do roku 1243. Kupka, Jiří: *Urbanistický vývoj Strakonice*. In: Strakonice – Kapitoly ze života města. Ed. Parkosová, I. Strakonice 2005, s. 8. O vzniku hradu ve Strakonících před rokem 1243 se zmiňuje také Cvrček, Zdeněk: *Strakonice (město, lidé, osudy)*. Strakonice 1989, s. 24–25; dále pak Kotlárová, Simona: *Strakonický hrad (stavebně historický vývoj)*. In: Strakonice – Kapitoly z historie. Ed. Parkosová, I. Strakonice 2002, s. 139, kde autorka poukazuje právě na rozmezí let 1220–1235.

²¹ Kuča, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VII. díl*, Praha 2009, s. 64–65.

²² Cvrček, Z.: *Strakonice*, s. 72–73.

²³ Hlavačka, Milan: *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha 1990.

První světová válka a s tím spojená povinná vojenská služba se významněji na populačním vývoji neprojeví. Důležitou událostí ve vývoji města bylo naopak administrativní sloučení Strakonice a Nových Strakonice na jižní straně řeky (Bezděkov) v roce 1919.²⁴ Nedlouho po vzniku samostatného Československa ve městě nastoupila éra dalšího důležitého průmyslového podniku – České zbrojovky. Ta vznikla roku 1919 a produkovala zbraňový sortiment. Od roku 1929 začala firma vyrábět i jízdní kola a později motocykly, jejichž produkcí se pak podnik proslavil za socialismu. Právě v 50. a 60. letech průmyslový závod zažil největší rozmach a stal se katalyzátorem zdejšího rychlého populačního vzestupu.

Druhá světová válka se však ještě před tím na vývoji Strakonice podepsala likvidací židovské komunity, která do té doby hrála významnou roli v rozvoji textilního průmyslu. Poválečný odsun německého obyvatelstva, který postihl především pohraniční oblasti kraje, se samotného města tolik nedotkl.²⁵ Daní za následný hospodářský a populační rozvoj v období socialismu byla razantní proměna jeho urbanistické struktury, což architekt Jiří Kupka ve svém článku dokonce připodobnil k urbanistické katastrofě podobné té, jakou znamenala druhá světová válka pro Drážďany.²⁶ V tomto období došlo k masivní urbanizaci, ve zmíněných průmyslových podnicích se rozšiřuje výroba, která šla ruku v ruce s bytovou výstavbou hlavně v severní části města. I když největší populační vzestup probíhal, i vlivem pronatalitních opatření státu, zejména v 70. a 80. letech 20. století, rychlý růst je patrný v celém období socialismu, v němž se počet obyvatel města více než zdvojnásobil z 12 056 v roce 1950 na 24 705 v roce 1991.²⁷

Po sametové revoluci vývoj města víceméně odpovídá trendu většiny průmyslových měst Jihočeského kraje. Dříve velké průmyslové podniky se po privatizaci rozštěpily na několik menších firem, došlo k redukci a transformaci výroby obvykle provázené propouštěním části zaměstnanců. Centrum města postupně získalo nový charakter, u důležitých komunikací se na okraji města postavily obchodní parky a některé obce v nejbližším zázemí Strakonice (např. Řepice, Katovice, Radošovice a Sousedovice) zaznamenávají v důsledku suburbanizace v posledních letech populační růst na úkor samotného města. Demograficky vývoj také ovlivňuje i obecná tendence snižování natality a stárnutí populace.

Ačkoliv jižní Čechy náležely po celou dobu spíše k periferiím a řídké osídleným oblastem českých zemí, můžeme ve vývoji jeho sídelního systému pozorovat trendy shodné s vývojem celého státu. To platí i v případě většiny z dvanácti vybraných sídel. Ty, s výjimkou Tábora a Blatné, získaly status města v období od poloviny 13. století do druhé poloviny 14. století, přičemž zastoupení královských měst mezi nimi bylo

²⁴ Kupka, J.: *Urbanistický vývoj*, s. 13.

²⁵ Tamtéž, s. 13.

²⁶ Tamtéž, s. 14.

²⁷ Údaje jsou vztaženy k současnému vymezení obce. Zdroj: *Historický lexikon*.

přibližně poloviční.²⁸ Husitské války v 15. století přinesly mnoha městům značné materiální a lidské ztráty. Na druhou stranu ve svých důsledcích posílily moc měst a šlechty na úkor panovníka, což společně s absencí větších válečných událostí na našem území v 16. století umožnilo v některých případech jejich hospodářský rozvoj. Od 16. století se tak ve vztahu k jižním Čechám hovoří jako o „zlaté éře“²⁹ spojené s podnikáním mocných šlechtických rodů Rožmberků a pánů z Hradce, výstavbou jejich okázalých renesančních sídel a rozvojem hospodářství, především rybníkářství a obchodu. Svým významem se tak některá poddanská města jako Jindřichův Hradec, Třeboň, Český Krumlov, Vimperk nebo Prachatice začala rovnat těm královským.³⁰ 17. století vlivem třicetileté války přineslo celkový úbytek populace a spolu s hospodářským útlumem došlo obecně k oslabení dosavadního postavení i rozvoje měst. Tato situace přetrvávala přibližně až do konce 18. století, kdy zrušení nevolnictví a rozvoj manufakturní výroby (zvláště soukenictví) iniciovalo v některých městech opětovný růst.

Zásadní vliv na hierarchizaci sídelního systému ale měla až druhá polovina 19. století. Jako klíčový se v procesu industrializace a urbanizace ukázal efekt železnice³¹, méně pak administrativní postavení sídla.³² Proti severněji položeným oblastem českých zemí se v jižních Čechách projevuje nižší intenzita a určité fázové zaostávání modernizačních procesů (industrializace, urbanizace apod.) a počet obyvatel na jejich území na rozdíl od většiny ostatních krajů až do druhé světové války v důsledku silné emigrace de facto stagnoval. Zatímco první světová válka vedla kromě ztrát na životech v jižních Čechách k částečnému útlumu textilní výroby, druhá světová válka měla daleko hlubší dopady v podobě změny etnické skladby obyvatelstva. Likvidace židovské komunity a vysídlení Němců přineslo pokles počtu obyvatel kraje³³, zejména jeho pohraničí, ale krátce i některých měst ve vnitrozemí včetně samotných Českých Budějovic.

²⁸ Pořadí sledovaných sídel podle data zisku statusu města: Písek (městem od 1254/1256, královské), České Budějovice (1265, královské), Sušice (1273, královské), Horažďovice (1292, poddanské), Jindřichův Hradec (1293, poddanské), Volyně (1299, poddanské), Český Krumlov (1309, poddanské), Prachatice (1323, poddanské a od 1609 královské), Vodňany (1336, královské), Strakonice (1367, poddanské), Tábor (již od 1420 de facto samosprávné město a od 1437 královské), Blatná (1601, poddanské). Kuča, K.: *Města*.

²⁹ Nováček, A.: *Jižní Čechy*, s. 2.

³⁰ Kuča, K.: *Města*.

³¹ K chronologii budování železnic u nás Hlavačka, M.: *Dějiny dopravy*. Vlivem železnice na růst počtu obyvatel v obcích se zabýval Auerhan, Jan: *Vliv železnice na hustotu a vzrůst obyvatelstva okresních měst a ostatních obcí v Čechách v letech 1869–1930*. Statistický obzor, 15, 1934, s. 186–191.

³² Analýzou vlivu těchto faktorů na populační vývoj sídel se na příkladu Vysočiny zabýval Nováček, Aleš: *Analýza vlivu vybraných faktorů na vývoj sídelního systému Vysočiny od roku 1869*. Vlastivědný sborník Vysočiny, 15, 2006, s. 91–105.

³³ Vyděme-li za tímto účelem ze statistik posledního předválečného plošného sčítání roku 1930 a prvního poválečného vztaženého k roku 1950, poklesl počet obyvatel na území dnešního Jihočeského kraje ze 718 820 (1930) na 550 911 (1950), tedy o celých 23,4%. V Česku tento pokles činil pro srovnání 16,7% (z 10 674 240 v roce 1930 na 8 896 086 pro rok 1950). Zdroj: *Historický lexikon*.

Kolektivizace zemědělství a vyšší poptávka po pracovní síle v průmyslu vedla od 50. let k vyliďňování venkova a růstu průmyslových center. Industrializace a urbanizace v socialistickém období tak výrazně prohloubila hierarchizaci sídelního systému především ve prospěch okresních měst.³⁴ Celkový mírný nárůst obyvatelstva, který je od poloviny 20. století v kraji patrný, ovšem nepřevyšoval tempo růstu populace Česka, podíl kraje na obyvatelstvu Česka se tímto po století propadu stabilizoval.³⁵ Po roce 1989 rovněž dochází k proměnám sídelního systému, spíše než o nějaké výraznější přesuny obyvatelstva jde o změnu funkce a vnitřní struktury některých sídel. Do vývoje počtu obyvatel se v současné době v sídlech obvykle promítá jak jejich hospodářská situace a cena bydlení, tak změna demografického chování (celkový pokles porodnosti a stárnutí populace), ale také zvyšování prostorové mobility, kdy mladší rodiny často dávají přednost bydlení v zázemí měst a dojížděce. Tento fenomén suburbanizace se projevuje hlavně v okolí některých krajských měst, která v důsledku toho populačně ztrácí, jak je tomu ostatně i v případě Českých Budějovic.³⁶

Populační vývoj Strakonice a srovnání s vybranými sídly regionu³⁷

Jak již bylo nastíněno, počet obyvatelstva se na území Jihočeského kraje ve sledovaném období let 1850–2011 zvýšil jen minimálně, z 626 879 v roce 1850 na nyní asi 639 099, tedy o pouhé 2%. Za stejné období populace v Česku narostla o téměř 60%.³⁸ Takovouto stagnaci počtu obyvatel kraje můžeme připsat na vrub jeho perifernímu postavení, dlouho přetrvávajícímu agrárnímu charakteru, absenci nerostných surovin a opožděné industrializaci. Průvodním jevem této situace se po celou dobu až do 70. let 20. století stala záporná migrační bilance, kdy (pomineme-li extrém poválečného vysídlení Němců) lidé z kraje často odcházeli a hledali uplatnění mimo něj. Tímto kraj ztrácí část populace, která, kdyby v kraji zůstala, by velmi pravděpodobně přesídlila do zdejších měst. Růst těchto měst proto až do socialismu nedosahoval (s výjimkou Českých Budějovic) takového tempa, jako tomu bylo v řadě průmyslových regionů.

To, s určitou výjimkou 50. a 60. let 19. století a 20. let minulého století, platí i v případě Strakonice. V rámci Jihočeského kraje jsou Strakonice společně s Českými Bu-

³⁴ Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan: *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*. Praha 2007.

³⁵ K polovině 19. století činil podíl obyvatelstva na území nynějšího Jihočeského kraje odhadem až 11% populace Česka, v roce 1900 už jen 7,8% a v 1950 se ustálil na 6,2%, kde zůstává dodnes (2011 je 6,1%). Nováček, Aleš: *Historickogeografické aspekty perifernosti a mikroregionální diferenciace kraje Vysočina z pohledu populačního vývoje*. Diplomová práce, Praha 2004, s. 127.

³⁶ Kubeš, J. a kol.: *Urbánní geografie*. Také viz tabulka 1.

³⁷ Skutečnosti, které tato kapitola uvádí, vycházejí ze závěrů provedené analýzy a opírají se o výpočty relativního indexu změny (RIZ – pro jeho vysvětlení viz poznámka 17). Jeho hodnoty pro vybraná města v daných etapách vývoje viz tabulka 2 a graf 2.

³⁸ Tuto skutečnost ukazují i hodnoty relativního indexu změny na konci tabulky 2.

dějovicemi a Tábořem v současnosti považovány za hlavní průmyslová centra. Je zde bohatá textilní tradice společně s rozvinutým strojírenstvím, potravinářstvím a výrobou autokomponentů. Od poloviny 19. století vzrostla populace Strakonice o 17 363, tedy na více jak trojnásobek původního stavu.

První vymezená etapa vývoje mezi lety 1850 až 1890 přinesla Strakonícím zpočátku poměrně rychlý populační růst, který však končí již rokem sčítání 1880. Do tohoto data počet obyvatel vzrostl z 5 702 na 9 246³⁹ a město se stalo jedním z mála sídel regionu s významnějším zastoupením průmyslové výroby. Tu představovalo textilnictví a produkce fezů na export. Ačkoliv zavedení železnice 1868 přineslo další impulz rozvoji podnikání, na růstu populace se tento fakt až tolik neprojevil. Do vzniku samostatného Československa naopak město zažívá stagnaci a počet obyvatel se pohybuje těsně pod devíti tisíci. Jedním z důvodů bylo snižování textilní produkce kvůli dílčí krizi v tomto odvětví a problémy s odbytem fezů.⁴⁰ Propouštění pracovní síly vedlo dokonce k odchodu mnoha lidí z města, včetně emigrace do zámoří. Tuto situaci nezměnila ani výstavba lokálních železničních tratí spojujících Strakonice na severu s Březnicí a Blatnou a na jihu s Volyní, Vimperkem a Volary. V období 1890–1910 Strakonice své postavení v sídelním systému regionu spíše ztrácejí, neboť s výjimkou nedaleké Blatné a Horažďovic ostatní sídla ze sledovaného souboru vykazovala víceméně růstové tendence. Úpadek hospodářských aktivit ve městě prohloubila první světová válka.

Lepší časy pro rozvoj města přicházejí se vznikem republiky. V roce 1919 došlo k důležité administrativní změně, kdy se sloučily samostatné obce Strakonice a Nové Strakonice, čímž se město opět stává významným kompaktním hospodářským centrem.⁴¹ Rychlostí růstu ve 20. letech, kdy se počet jeho obyvatel zvýšil z 9 001 v roce 1921 na 11 398 v roce 1930⁴², tempem růstu tak Strakonice tehdy předčily všechna ostatní vybraná sídla včetně Českých Budějovic. Důležitým faktorem bylo vybudování nového průmyslového podniku ČZ (Česká zbrojovka) na výrobu střelných zbraní. Vznik prvních dílen sahá až do roku 1919. V roce 1922 se strakonické zbrojařské závody spojily se závody ve Vejpřtech a v Praze, tím vznikla velká akciová společnost Česká zbrojovka. Roku 1929 byla ke společnosti připojena i továrna na výrobu motorových kol v Kralupech nad Vltavou. Ve Strakonících došlo k rozšíření o sériovou výrobu motocyklů, což do města přivedlo další pracovní sílu. Na rozdíl od textilního podniku Fezko se na chodu Zbrojovky neprojevila následná velká hospodářská krize.⁴³ 30. léta jsou paradoxně obdobím intenzivní industrializace, výsledkem čehož se ČZ

³⁹ *Historický lexikon*, s. 252. Populační vývoj Strakonice za jednotlivá sčítání zachycuje graf 1.

⁴⁰ *Historie a současnost podnikání na Strakonicku*. Ed. Berka, R. Žehušice 2002, s. 47; Stejskalová, Helena – Stejskal, Aleš: *200 let textilní výroby ve Strakonících. 200 Years of Textile Production in Strakonice*. Liberec 2012.

⁴¹ Kupka, J.: *Urbanistický vývoj*, s. 13.

⁴² *Historický lexikon*, s. 252. Dále též graf 1.

⁴³ *Historie a současnost*, s. 47.

brzy stala jedním z největších producentů jednostopých motorových vozidel na území tehdejšího Československa a v roce 1938 podnik zaměstnával přes 2 000 pracovníků.⁴⁴ Přestože mezidobí 1930–1950 představuje obecně etapu, která pro populační vývoj Jihočeského kraje i celého Česka znamenala citelný zásah v podobě válečných ztrát na lidských životech a následného odchodu německého obyvatelstva, Strakonice se úbytek obyvatelstva ve výsledku tolik nedotknul.⁴⁵ V naší skupině dvanácti sídel v tomto období pokles počtu obyvatel nevykázaly pouze tři, všechny situované na severu kraje: Tábor, Písek a právě Strakonice.⁴⁶ Po válce došlo v továrně ČZ k restrukturalizaci a znárodnění, výroba zbraní skončila, aby byla plně nahrazena motocyklovým sortimentem.

Trend populačního růstu města gradoval za socialismu. Za tuto dobu se populace ve městě, které se mezitím stalo čtvrtým největším v kraji, více než zdvojnásobila. Úměrně tomu vzrostly průmyslové kapacity, administrativní význam i postavení Strakonice v krajském sídelním systému. Léta 1950–1991 tak z pohledu populačního vývoje města můžeme označit za fázi historicky největšího růstu, přičemž se Strakonice spolu s Prachaticemi staly nejrychleji rostoucími městy regionu.⁴⁷ V 50. a 60. letech se ve Strakonici vybudovaly pro ČZ nové dílny a podnik zažil obrovský rozmach. Lidé do města přicházeli především z okolního venkova, kde mezitím proběhla kolektivizace zemědělství. V druhé etapě, 70. a 80. letech, přibývalo ve městě dalších více než sedm tisíc obyvatel.⁴⁸ Velká část z nich získala bydlení v nově vystavěných panelových domech na severu Strakonice. V 70. letech stát v rámci nivelizační hospodářské politiky směřoval své investice více než dříve do periferních a dosud méně průmyslových oblastí včetně jižních Čech nebo Vysočiny. V prostředí Strakonice bylo hlavním projevem této politiky další rozšíření výrobních kapacit podniku ČZ a otevření nového závodu textilního podniku Fezko.⁴⁹ Městu to zajistilo nové pracovní příležitosti i další masivní urbanizaci. Tento jev nebyl specifický jen pro Strakonice, sledovat jej lze v podobném

⁴⁴ *Historie a současnost*, s. 48.

⁴⁵ Ztráty na obyvatelstvu se týkaly zejména místní židovské komunity. Více o tom Kotlárová, Simona: *Strakoničtí Židé*. In: Strakonice – Kapitoly ze života města. Ed. Parkosová, I. Strakonice 2002, s. 118–122. Poválečný odsun Němců se Strakonice kvůli jednoznačné převaze českého etnika na rozdíl od části jiných jihočeských měst příliš netýkal. Kupka, J.: *Urbanistický vývoj*, s. 13.

⁴⁶ Viz údaje v tabulce 1 a 2.

⁴⁷ Tamtéž. Jako příčinu růstu Prachatic lze uvést jejich dosídlování poté, co je před rokem 1950 zdejší Němci opustili. Tento proces byl později doplněn další industrializací města, budováním dřevařských závodů a vznikem strojírenského podniku ZVVZ na výrobu vzduchotechniky v roce 1967 (dnes s názvem KLIMA). *Historie firmy* (online). Dostupný na <http://www.klimacz.cz/cs/o-spolecnosti-3/historie-spolecnosti> (webové stránky společnosti KLIMA), citace dle stavu ze dne 30. 7. 2014. Plán zobrazující zástavbu Strakonice k polovině 60. let 20. století mj. publikoval Cvrček, Z.: *Strakonice...*

⁴⁸ Viz tabulka 1.

⁴⁹ Nový závod Fezka se začal stavět v roce 1967 a jeho plná výstavba trvala 4 roky. Stejskalová, Helena – Stejskal, Aleš: *200 let textilní výroby ve Strakonici*, Strakonice 2012, s. 33–35.

rozsahu i v jiných okresních městech kraje, nejvíce v Prachaticích, Jindřichově Hradci nebo Českém Krumlově. Rostoucí trend je také přičítán celkovému zvýšení porodnosti v důsledku pozitivních opatření tehdejší vlády.

Faktické dokončení urbanizace na přelomu 80. a 90. let znamenalo pro většinu českých měst, že dál již nerostla, případně, že v následujícím období ztrácí. Tato skutečnost se dotýká i sledovaných měst, z nichž pouze Vodňany vykázaly mezi lety 1991 až 2011 zřetelnější růst.⁵⁰ K opačnému pólu, tedy sídlům s nejméně výrazným úbytkem populace, patřily zejména Volyně a Strakonice.⁵¹ V uvedeném období Strakonice statisticky ztratily 1 640 obyvatel, tedy téměř 7% (!) své populace z roku 1991. Tento deficit lze z části zdůvodnit restrukturalizací průmyslu a růstem nezaměstnanosti, z části obecným poklesem porodnosti a nástupem suburbanizačních procesů, stěhováním se lidí do obcí v zázemí města.⁵² Velké průmyslové podniky přešly v 90. letech do soukromého vlastnictví a podobně jako u mnohých jiných podniků došlo pod tlakem tržní konkurence k omezení výroby a užší specializaci. I ČZ Strakonice se takto rozštěpila na několik soukromých subjektů (Dura Automotive CZ, s. r. o., Desta, a. s.).

Vezmeme-li do úvahy celé analyzované období 1850–2011, byly Strakonice v porovnání s dalšími jedenácti městy, které byly za účelem komparace vybrány, třetím nejrychleji rostoucím sídlem. Za tuto dobu počet obyvatel Strakonice narostl téměř čtyřikrát. Dynamičtější růst zaznamenalo jen krajské město České Budějovice (populace narostla 7,9krát) a průmyslový Tábor (4,5krát). Naopak nejpomaleji se z bývalých okresních měst rozvíjel Český Krumlov (1,9krát), Jindřichův Hradec (2krát) nebo Sušice (2krát), tedy sídla postižená poválečným vysídlením Němců. I tak všechna okresní města ze sledovaného souboru vykazovala průměrně vyšší růst než sídla bez tohoto administrativního postavení. Důvodem bylo jejich preferování v době socialistického plánování a industrializace. Menší města bez této funkce prodělala méně dynamický růst, což platí i pro vybraná sídla nacházející se na území bývalého strakonického okresu nebo v jeho blízkosti: Blatnou, Vodňany (obě narostla přibližně 1,7krát), Horažďovice (1,3krát) a Volyně, jejíž velikost se ve výsledku kvůli poválečnému vysídlení za celé období téměř nezměnila.⁵³ Tato skutečnost odpovídá pravidlu koncentrace a hie-

⁵⁰ Důvod populačního růstu města v tomto období spatřuje ve své práci Pindáková v jeho dobré dopravní poloze a tímto podmíněném vzniku nových pracovních příležitostí v oblasti průmyslu (Vodňanská drůbež a. s., výroba zemědělských strojů Pöttinger s. r. o.) a vzdělávání (v roce 1996 zřízena Vyšší rybářská škola vodního hospodářství a ekologie). Pindáková, Markéta: *Historickogeografické aspekty populačního vývoje města Vodňany*. Bakalářská práce, České Budějovice 2013, s. 24–28.

⁵¹ Viz tabulka 2 a graf 2.

⁵² Za takováto suburbia Strakonice lze považovat zejména okolní obce Radošovice, Řepice, Kátovice a Sousedovice, což potvrzují kromě výstavby nových rodinných domů také statistické přírůstky obyvatel. *Historický lexikon*, s. 249–253 a *Počet obyvatel* (online).

⁵³ Viz tabulka 2.

rarchizace sídelního systému v industriálním období.⁵⁴ V menších městech je nižší růst také ovlivněn blízkostí silného průmyslového centra, které přirozeně „odsávalo“ část jejich růstového potenciálu. V populačním vývoji jednotlivých sídel je zřejmá značná diferenciacie, na základě níž je možné analyzovaná města rozdělit do tří kategorií.

Strakonice bychom mohli přes jistá specifika, která jsou z křivky populačního vývoje patrná⁵⁵, zařadit do první skupiny. Tou jsou města s výrazně nadprůměrnou dynamikou růstu. Mezi ně by kromě Strakoníc patřily České Budějovice, Tábor a Písek.⁵⁶ Jde o sídla dnes již bývalých okresů ležící více ve vnitrozemí, tedy relativně málo postižená vysídlením německého etnika. Mají také společnou tradici textilní a oděvní výroby, později doplněnou o strojírenství. Kromě krajského města měly i Tábor a Písek v industriálním období dlouho důležitější postavení v sídelním systému než Strakonice, neboť šlo o kompaktní města se stabilnějším administrativním vymezením a postavením. V tomto ohledu byly Strakonice až do vzniku samostatného Československa zpočátku znevýhodněny, což byla jedna z příčin nižší dynamiky jejich vývoje v období před první světovou válkou. Jednoznačně nejvyšší růst v téže době zaznamenaly České Budějovice, kam se poté, co se stalo krajským městem, koncentrovaly nejen řídicí funkce, ale též ekonomické aktivity a budované železniční spoje. Z tohoto důvodu zde byla industrializace a tím i urbanizace výraznější než v ostatních městech. Kontinuita populačního vývoje těchto měst nebyla příliš narušena poválečným vysídlením Němců. To dílčím způsobem zasáhlo pouze České Budějovice. Nápadnou shodu v tendencích populačního vývoje až po současnost ukázaly v této skupině Tábor a Písek. Obě si udržely růstovou bilanci dokonce i v letech 1930–1950, naopak v první fázi socialistického období zaostávaly za tempem růstu Strakoníc a Českých Budějovic. V té době dominoval v Táboře a Písku stále textilní průmysl, který patřil k méně státem podporovaným odvětvím výroby než strojírenství lokalizované na území dvou zbývajících měst. Druhá fáze socialistické industrializace již zasáhla všechna tato okresní města rovnoměrněji. V posledním období po roce 1991 je pro ně s výjimkou Písku charakteristický populační deficit způsobený záporným migračním saldem a suburbanizací.

Druhou kategorií reprezentují města s průměrnou dynamikou růstu. Mezi takové bychom z vybrané skupiny sídel mohli řadit: Jindřichův Hradec, Český Krumlov, Prachatice a Sušice.⁵⁷ Jedná se spíše o menší okresní města s příhraniční polohou, jejichž vývoj byl silně ovlivněn odchodem německé populace. Po většinu industriálního období nevykazovala takový růst jako sídla v první skupině a největší populační vzestup zaznamenala vesměs až ve druhé („nivelezační“) fázi období socialismu v 70. a 80. letech. Křivky dynamiky jejich růstu mají méně diferenciované hodnoty, než

⁵⁴ Blíže Hampl, M. a kol.: *Regionální struktura*.

⁵⁵ Viz graf 1 a 2.

⁵⁶ Srov. graf 2.

⁵⁷ Viz tabulka 2.

tomu bylo ve skupině předchozí.⁵⁸ Určitou výjimku představuje Sušice ležící již mimo Jihočeský kraj. V jejím případě se pravděpodobně projevila i větší spjatost s jiným krajským střediskem, Plzní. V tempu svého růstu ovšem Sušice převyšovala ostatní města jen v prvním vymezeném období do 1890. Jinak byla pro všechna uvedená sídla dlouho typická populační stagnace završená po druhé světové válce vysídlením Němců a tím i celkovým poklesem populace. Oba tyto jevy pramenily z periferní příhraniční polohy. Nízký stupeň industrializace těchto měst se začal pozvolna měnit až za socialismu. Dosídlování širšího pohraničí směřovalo hojně právě do těchto měst⁵⁹ a bylo v návaznosti na zdejší předválečnou tradici doprovázeno rozšiřováním kapacit textilního a dřevařského průmyslu. Teprve nivelizační hospodářská politika státu v pozdějším období socialismu napomohla těmto polohově znevýhodněným městům k dynamickému populačnímu vzestupu. V celém socialistickém období lze tuto tendenci vidět hlavně v Prachaticích, kde lidé našli nové uplatnění v dřevozpracujícím průmyslu a později i strojírenství.⁶⁰ Počet obyvatel města se mezi lety 1950–1991 více než zdvojnásobil a tempem růstu dokonce překonal všechna sledovaná města včetně v pořadí druhých nejrychleji rostoucích Strakoníc. Od 90. let minulého století počet obyvatel těchto sídel již fakticky (na rozdíl od poklesu obyvatelstva u větších měst v první kategorii) stagnuje. Výjimku tvoří pouze depopulační Český Krumlov, odkud lidé v posledním desetiletí častěji odcházejí kvůli krachu papírenského průmyslu a vysoké nezaměstnanosti.

Poslední třetí typ představují sídla s dlouhodobě podprůměrnou dynamikou růstu.⁶¹ Ta byla typická pro menší města s nižším hierarchickým postavením v sídelním systému, tedy i Blatnou, Vodňany, Volyni a Horažďovice. Mezi vybranými sídly figurují z důvodu jejich polohy v blízkosti Strakoníc a poměrně úzkých historických vazeb na toto město. Proti větším městům se u nich v minulosti projevovala vyšší rozkolísanost v populačním vývoji, a to zejména v období socialismu.⁶² Až do meziválečného období odpovídal jejich vývoj víceméně dynamice celého kraje, ať již šlo o růst v letech 1850–1890, nebo následnou stagnaci 1890–1930. I tady tvořily určitou výjimku Horažďovice nacházející se již v Plzeňském kraji. V jejich případě byl vyšší růst z let 1850–1890 vystřídán v následujících časových intervalech přímou depopulací. Vysídlení Němců zde nepřineslo znatelný populační propad, což kontrastuje s vývojem příhraničních měst v předchozí skupině. Odsun se projevil v omezené míře jen ve Volyni, která již nikdy poté nedosáhla původního stavu. Její populační propad pokračoval i v 50. a 60.

⁵⁸ Viz graf 2.

⁵⁹ Naopak některá předválečná venkovská sídla v blízkosti státní hranice zcela zanikla. K této problematice např. Čapka, František – Slezák, Lubomír – Vaculík, Jaroslav: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno 2005.

⁶⁰ Viz poznámka 47.

⁶¹ Viz tabulka 2.

⁶² Srov. graf 2.

letech, kdy z tohoto dosud agrárně orientovaného sídla odcházeli lidé více než odjinud do nedalekých průmyslových Strakonic. V témže období byl vývoj počtu obyvatel ostatních měst ve skupině mírně růstový. Tento trend vystřídala v 70. a 80. letech opět stagnace, zapříčiněná hlavně přetrvávajícím přesunem lidí do rostoucích Strakonic, případně jiných větších měst regionu. Růstovou tendenci si zachovala jen Blatná, kde došlo k vybudování průmyslových podniků orientovaných na potravinářství.⁶³ V posledních desetiletích od sčítání 1991 pak tato města zažívají stejně jako mnohá jiná v kraji mírný pokles počtu obyvatel způsobený stárnutím populace a odchodem zvláště mladších lidí za prací. Tomuto trendu se daří čelit pouze městu Vodňany, jimž dobrá dopravní poloha napomohla přilákat investice vytvářející nová pracovní místa (např. firmy Vodňanská drůbež a.s. a Pöttinger s.r.o.).⁶⁴

Závěr

Jak ukázalo srovnání populačního vývoje vybraných dvanácti sídel, lze tato sídla rozdělit do tří skupin, jež se od sebe liší nejen dynamikou růstu, ale i ve svých důsledcích velikostí. Jinými slovy města, která jsou v současnosti větší, prožívala v industriálním období výrazně rychlejší populační růst než ta, která takové velikosti nedosahují. Strakonice, jež jsou čtvrtým největším městem Jihočeského kraje, z tohoto pohledu patří do první skupiny, tedy k největším městům, která zároveň v průběhu sledovaného období 1850–2011 vykazovala mezi analyzovanými sídly nejvyšší růst. Podobný vývoj jako u Strakonic můžeme vidět i v případě Písku a Tábora. Jejich podobnost není náhodná. Všechna tři města byla již od středověku silnými a hospodářsky důležitými regionálními středisky. Geografická poloha na severu kraje jim v industriálním období zajišťovala kontakt s růstovými jádry nadregionálního významu (Prahou, příp. Plzní). Společnou mají i tradici textilní výroby, která dlouho představovala určitý motor zdejší industrializace. Na rozdíl od perifernějších pohraničních oblastí se jich po druhé světové válce tolik nedotknulo vysídlení českých Němců. V neposlední řadě byla rovněž sídly tzv. velkých okresů z let 1960–2002.⁶⁵

Populační vývoj Strakonic odpovídal do jisté míry obecným tendencím vývoje sídelního systému českých zemí, respektive jižních Čech. Přesto v něm můžeme nalézt určitá specifika. Jedním z nich byl relativně malý vliv příchodu železnice do města v roce 1868. Očekávání, že se tato událost promítne do bezprostředního růstu, se

⁶³ Ke konkrétním průmyslovým podnikům, které měly svůj vliv na počet obyvatel, bližší: *Historie a současnost*, s. 89–104.

⁶⁴ Pindřáková, M.: *Historickogeografické aspekty*, s. 24–28.

⁶⁵ V roce 2003 byly okresy jako administrativní jednotky zrušeny, nadále jsou ale používány jako statistické jednotky, okresní organizace rovněž stále přetrvává např. u policie, soudů nebo archívů. K dějinám správy a administrativního členění v českých zemích více Janák, J. a kol.: *Dějiny správy*.

ukázalo jako liché. Z dlouhodobého hlediska však napojení na železnici znamenalo nezbytný předpoklad pro industrializaci a postupnou přeměnu v průmyslové středisko. V opačném případě by město pravděpodobně čekal postupný úpadek. Za další specifikum lze považovat dlouho trvajících administrativní rozdělení do dvou samostatných obcí – Strakonice a Nových Strakonice (Bezděkova). Teprve jejich spojení v roce 1919 vytvořilo ze Strakonice silné kompaktní regionální středisko a umožnilo mu rychlejší rozvoj. Ten nastal záhy. Mezi světovými válkami město zažilo díky rozkvětu České zbrojovky (ČZ) intenzivní industrializaci spojenou s populačním růstem. Tím se značně odlišovalo od ostatních jihočeských sídel, která ve stejné době spíše stagnovala a přetrvávala v nich orientace na potravinářskou a textilní výrobu. Existence strojírenského podniku měla za následek i poměrně specifický vývoj v prvních dvou desetiletích socialistické industrializace. Výroba v podniku ČZ se změnila na produkci motorek a příchod nových zaměstnanců zapříčinil, že se Strakonice v tomto období staly populačně nejrychleji rostoucím městem regionu. V následující fázi vývoj obyvatelstva Strakonice už tolik výjimečný není a víc kopíruje obecné tendence charakteristické pro většinu vybraných měst.

Objasněním některých historickogeografických aspektů populačního vývoje města Strakonice se článek pokusil vysvětlit historické příčiny nynější populační velikosti města, jeho průmyslového charakteru a postavení v sídelním systému. Své závěry opírá o analýzu statistických dat o obyvatelstvu za jednotlivá období od poloviny 19. století po současnost. Důraz byl přitom kladen na interpretaci trendů a procesů, které lze v populačním vývoji tohoto města jako i dalších sídel regionu sledovat.

Na závěr se v této souvislosti nabízí krátká reflexe předpokladů a hypotéz, které byly uvedeny na začátku práce. První z nich spočívala v očekávání, že dynamičtější růst v industriální fázi bude viditelný především u sídel, které byly populačně významné již na začátku tohoto období. Proces koncentrace obyvatelstva a prohlubování hierarchického systému se tehdy v plné míře projevil i v jižních Čechách. Určitou výjimku z tohoto pravidla představují Prachatice, které s přihlédnutím ke své poměrně malé původní velikosti zažily velmi dynamický růst. Opačným příkladem byl Český Krumlov. Obecně ale platí, že sledovaná města s nižší počáteční velikostí rostla výrazně pomaleji. Druhá hypotéza se týkala předpokladu, že kvůli opožděné industrializaci jižních Čech se fáze nejdynamičtějšího růstu Strakonice a dalších vybraných měst projeví zejména za socialistické industrializace 50. až 70. let minulého století. Závěry studie tento předpoklad sice u velké části sídel včetně Strakonice potvrzují, nikoliv však absolutně. Menší města, kterých se socialistická industrializace tolik nedotkla, v této době spíše stagnovala, neboť část jejich populace odcházela za prací do větších průmyslových středisek. Významný růst mnoha sídel navíc přineslo už období 1850–1890, kdy vrcholila demografická revoluce a lidé se stěhovali masově do měst.

Třetí hypotéza, že významnými impulzy populačního růstu Strakonice bude jeho napojení na železnici a dále založení strojírenského podniku ČZ (1919/1922), se ukázala jako pravdivá pouze ve druhé části. V době zavedení tratě 1868 zde pouze kontinuálně

pokračoval pozvolný a ničím výjimečný růst.⁶⁶ Význam železnice se růstově více projevila až za industrializace po první světové válce. V téže době se Česká zbrojovka stala jedním z prvních strojírenských podniků na území jižních Čech a Strakonice přestaly být závislé na textilním a potravinářském průmyslu. Čtvrtá hypotéza se týkala statistického období 1930–1950 a předpokladu rozdílnosti ve vývoji počtu obyvatel měst na severu a na jihu kraje, a to v důsledku vysídlení Němců. Jižněji lokalizovaná města v pohraničí včetně Českých Budějovic v této době opravdu vykazovala přímý úbytek obyvatel, zatímco sídla ve vnitrozemí populačně buď stagnovala, nebo mírně rostla, což byl případ i Strakonice.

Poslední tři předpoklady se vztahovaly k vývoji ve druhé polovině 20. století a v současnosti. První z nich očekával největší nárůst počtu obyvatel v období socialismu v tehdejších okresních městech⁶⁷, což se též potvrdilo, stejně jako realizace rozsáhlých urbanistických změn v samotné struktuře města Strakonice. Rovněž se projevila očekávaný opožděný nástup tohoto trendu v okresních městech ležících v periferních oblastech při státních hranicích – v Jindřichově Hradci, Českém Krumlově a Prachaticích. Dalším předpokladem byl kontinuální růst populace všech měst v 70. a 80. letech díky pronatalitní politice tehdejší vlády a zvýšené porodnosti silné poválečné generace, případně doznívající opožděné industrializaci jižních Čech. Tato tendence, jak ukázaly výsledky analýzy a srovnání vývoje vybraných měst, neplatila absolutně. Zvláště menší sídla v tomto období spíše stagnovala, protože z nich lidé odcházeli do rostoucích okresních měst. Závěrečná hypotéza hovořící o opačném trendu po roce 1991, tedy o úbytku obyvatel velkých měst v důsledku procesu suburbanizace a poklesu porodnosti, se ukázala převážně jako správná. Tři ze čtyř největších sídel kraje (České Budějovice, Tábor, Strakonice, nikoliv ovšem Písek) tímto způsobem v posledních dvou desetiletích zaznamenaly pozvolný úbytek obyvatel, přičemž největší pokles můžeme vidět právě ve Strakonících.

Vývoj sídelního systému, ať již na celostátní úrovni, z pohledu jižních Čech nebo samotných Strakonice, byl vždy výsledkem širšího socioekonomického vývoje. Jeho rychlost a intenzita se výrazně zvýšila přechodem lidské společnosti do industriální fáze svého vývoje a tento trend pokračuje i v současnosti. Populační vývoj města Strakonice tak v této souvislosti můžeme vnímat i jako určitý indikátor komplexních změn a procesů, kterými sídlo v minulosti prošlo.

⁶⁶ V letech 1869–1880 přibýlo na území dnešních Strakonice jen 919 osob a počet obyvatel se zvýšil z 8 327 (1869) na 9 246 (1880) a v následujících desetiletích až do konce první světové války dokonce klesal. Zdroj: *Historický lexikon*, s. 252.

⁶⁷ V sídlech tzv. velkých okresů z let 1960–2002.

Přílohy

Tabulka 1: Vývoj počtu obyvatel vybraných měst v letech 1850–2011⁶⁸

Město	1850	1890	1910	1930	1950	1970	1991	2011
Blatná	3 892	4 891	4 839	4 476	4 355	5 262	6 944	6 714
České Budějovice	11 444	32 134	54 786	59 079	55 709	76 699	97 243	93 639
Český Krumlov	6 908	8 903	9 485	9 709	8 441	10 430	14 108	13 478
Jindřichův Hradec	10 777	12 032	13 602	13 591	12 080	14 675	21 822	22 062
Písek	7 728	12 550	17 273	18 658	20 560	23 713	29 550	29 641
Prachatice	4 379	5 363	5 779	5 926	5 130	7 100	11 805	11 432
Strakonice	5 702	8 733	8 715	11 398	12 056	17 478	24 705	23 065
Tábor	7 489	12 652	17 495	19 425	23 696	27 181	36 342	35 196
Vodňany	4 123	5 364	5 811	5 813	5 624	6 284	6 331	7 026
Volyně	2 843	3 757	4 131	3 930	3 349	2 970	3 251	3 041
Horažďovice	4 022	5 635	5 356	5 186	4 624	5 714	5 820	5 578
Sušice	5 555	8 117	8 866	8 715	8 229	9 498	11 308	11 323
Tato města celkem	74 862	120 131	156 138	165 906	163 853	207 004	269 229	262 195
Součet bez Sušice a Horažďovic ⁶⁹	65 285	106 379	141 916	152 005	151 000	191 792	252 101	245 294
(podíl na JHČ v %)	(10,4)	(14,9)	(18,8)	(21,1)	(27,4)	(33,2)	(40,5)	(38,4)
Jihočeský kraj	626 879	716 015	753 025	718 820	550 911	577 543	622 889	639 099
ČR celkem	6 624 318	8 666 456	10 076 727	10 674 240	8 896 086	9 807 696	10 302 215	10 512 208

⁶⁸ Údaje o počtu obyvatel se vztahují na současné vymezení obce, respektive kraje. Zdroje: *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. Díl I/1 (ČSR)*. FSÚ, Praha 1978; *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2001*. ČSÚ, Praha 2006; data pro rok 2011 ze stránek Českého statistického úřadu (online) – dostupné na: <http://www.czso.cz/>, dle stavu ze dne 30. 3. 2013.

⁶⁹ Součet obyvatelstva v uvedených městech, které leží na území současného Jihočeského kraje, tedy bez Sušice a Horažďovic.

Tabulka 2: Dynamika populačního vývoje měst podle RIZ (vztaženo k vývoji kraje)⁷⁰

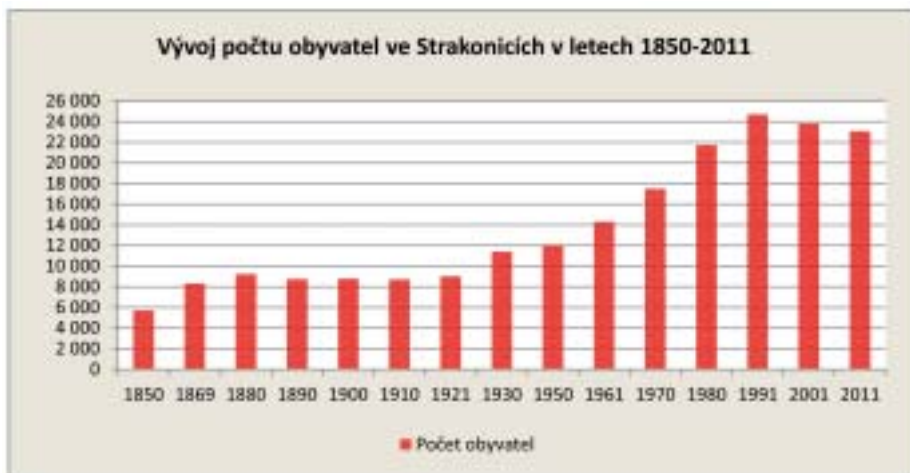
Město	Relativní index změny (RIZ) za jednotlivá období ⁷¹							
	1850–1890	1890–1910	1910–1930	1930–1950	1950–1970	1970–1991	1991–2011	1850–2011
Blatná	1,10	0,94	0,97	1,27	1,15	1,22	0,94	1,67
České Budějovice	2,46	1,62	1,13	1,23	1,31	1,18	0,94	7,90
Český Krumlov	1,13	1,01	1,07	1,13	1,18	1,25	0,93	1,88
Jindřichův Hradec	0,98	1,07	1,05	1,16	1,16	1,38	0,99	1,98
Písek	1,42	1,31	1,13	1,44	1,10	1,16	0,98	3,70
Prachatice	1,07	1,02	1,07	1,13	1,32	1,54	0,94	2,52
<i>Strakonice</i>	<i>1,34</i>	<i>0,95</i>	<i>1,37</i>	<i>1,38</i>	<i>1,38</i>	<i>1,31</i>	<i>0,91</i>	<i>3,91</i>
Tábor	1,48	1,31	1,16	1,59	1,09	1,24	0,94	4,54
Vodňany	1,14	1,03	1,05	1,26	1,07	0,93	1,08	1,65
Volyně	1,16	1,05	1,00	1,11	0,85	1,01	0,91	1,03
Horažďovice	1,23	0,90	1,01	1,16	1,18	0,94	0,93	1,34
Sušice	1,28	1,04	1,03	1,23	1,10	1,10	0,98	1,97
Tato města celkem	1,40	1,24	1,11	1,29	1,21	1,21	0,95	3,44
Jihočeský kraj	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
(JHČ k ČR) ⁷²	(0,87)	(0,90)	(0,90)	(0,92)	(0,95)	(1,03)	(1,01)	(0,64)

⁷⁰ Výpočet se opírá o údaje a zdroje použité v tabulce 1.

⁷¹ Relativní index změny zde vyjadřuje rychlost růstu/poklesu populace města vzhledem k celkové změně počtu obyvatelstva na území kraje. Hodnota 1,00 tak odpovídá stejné dynamice změny počtu obyvatel v kraji, hodnota vyšší znamená, že dané město rostlo rychleji než populace v kraji a naopak. Ke způsobu výpočtu RIZ blíže poznámka 17.

⁷² Relativní index změny počtu obyvatel Jihočeského kraje vzhledem k celkové změně počtu obyvatel na území Česka. Převládající hodnota nižší než 1,00 vyjadřuje zaostávání kraje za dynamikou růstu populace v Česku.

Graf 1: Vývoj počtu obyvatel ve Strakonících v letech 1850–2011⁷³

Graf 2: Dynamika populačního vývoje vybraných měst vzhledem k vývoji kraje⁷⁴

⁷³ Údaje jsou vztaženy k současnému území obce. Zdroje: *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970. Díl I/1 (ČSR)*. Praha 1978; *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2001*. Praha 2006; webové stránky Českého statistického úřadu (online) – dostupné na: <http://www.czso.cz/>, dle stavu ze dne 30. 3. 2013.

⁷⁴ Hodnoty relativního indexu změny (RIZ) převzaty z tabulky 2. Hodnoty RIZ vyšší než 1,00 znamenají, že sídlo rostlo v daném období vyšším tempem, než jakou v témže období vykazoval celý Jihočeský kraj a naopak.

Historisch-geographische Aspekte der Populationsentwicklung der Stadt Strakonice

Aus der Sicht der Formierung der jetzigen Gestalt des Siedlungssystems können wir als Schlüsselperiode die industrielle Phase der Entwicklung der Gesellschaft bezeichnen, die man in Südböhmen etwa von der Mitte des 19. Jh. bis zum Ende des 20. Jh. datieren kann. Während der ganzen Zeit hat diese Region im Rahmen unseres Staates vielmehr den Trend der sich vertiefenden peripheren Stellung aufgewiesen. Dies beweist auch die Tatsache, dass sich der Anteil des Bezirkes an der Gesamtanzahl der Bewohner des Staates in dieser Zeit auf fast eine Hälfte (von 11 % auf 6 %) erniedrigt hat; es ist zu bemerken, dass die wichtigste Ursache nicht die Nachkriegsaussiedlung der deutschen Bevölkerung war. Trotzdem kann man auf dem Territorium Südböhmens manche Siedlungen finden, deren Populationsentwicklung von diesem Trend abgewichen ist. Ein Beispiel einer solchen sich dynamisch entwickelnden Siedlung ist die Stadt Strakonice.

In ihrem Beitrag konzentrieren sich die Autoren auf die Analyse der Populationsentwicklung der Stadt Strakonice und Faktoren und Ereignisse, von denen diese Entwicklung beeinflusst wurde. Die Entwicklung von Strakonice wird im breiteren historischen Kontext der ökonomischen Änderungen und Populationsänderungen verfolgt und mit der Entwicklung von weiteren 11 ausgewählten Städten der Region verglichen. In den Schlussfolgerungen des Beitrags sind die festgestellten Erkenntnisse zusammengefasst, und zwar in Form der Antwort auf die Frage, welche von den Entwicklungstrends von Strakonice man als spezifisch bewerten kann und welche der allgemeinen Entwicklung des Siedlungssystems der Region entsprochen haben. Akzentuiert wird zugleich die Erklärung der wichtigsten wirtschaftlichen oder politischen Ursachen, die stark die Entwicklung von Strakonice und seine politische Entwicklung beeinflusst haben.